

TANER AKÇAM

1953'te Ardahan'da doğdu. Sorumlu yazışları müdürü olduğu *Devrimci Gençlik* dergisindeki yazıları nedeniyle Mart 1976'da on yıla yakın hapis cezasına mahkûm edildi. Mart 1977'de Ankara Merkez Cezaevi'nden firar etti. 1988'de Hamburg Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde şiddet, kültür ve insan hakları konularında çalışmaya başladı. 1991'de yayımlanan *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* (İletişim Yayınları), Ermeni sorunu etrafındaki çalışmalarının başlangıcına denk düşer. 1996'da Hannover Üniversitesi'nden sosyoloji ve tarih doktorası alan Akçam, Ermeni Soykırımı ve Türk milliyetçiliği konusunda çok sayıda çalışmaya imza attı. Çalışmalarını uzun yıllar Clark Üniversitesi Tarih Bölümü Holokost ve Soykırım Çalışmaları Merkezi'nde bulunan Kaloosdian/Mugar kürsüsünde sürdürdü. Halen UCLA bünyesindeki Promise Ermeni Enstitüsü'nde Ermeni Soykırımı Araştırma Programı direktörlüğü görevini yürütüyor.

Yayımlanmış Türkçe kitaplarından bazıları: *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu* (Ankara: İmge, 1996); *'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'* (İstanbul: İletişim, 2008); *Kanunların Ruhı*, Ümit Kurt ile birlikte (İstanbul: İletişim, 2012); *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması* (İstanbul: İletişim, 2015); *Naim Efendi'nin Hatıratı ve Talat Paşa Telgrafları* (İstanbul: İletişim, 2018); *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi* (İstanbul: Aras, 2021).

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, daha önce *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi* başlıklı kitabını yayımladığımız önde gelen soykırım araştırmacısı Taner Akçam'ın, 100. yılını idrak ettiğimiz Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini eleştirel bir bakış açısıyla ele aldığı çalışmasıdır. Akçam, metinde Cumhuriyet'in genellikle kurtuluş, kuruluş ve bağımsızlık temaları etrafında ele alınan ilk dönemini, etnik, dinsel, dilsel vb. temelli ayrımcılıkların kurumsallaştığı ve pek çok uygulaması günümüzde de devam eden bir "apartheid" rejimi olarak tartışıyor ve eşitlik, adalet ve özgürlük temeli üzerine yükselecek bir gelecek için bu döneme farklı gözlüklerle bakmamızı öneriyor.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

YÜZYILLIK APARTHEİD

1918-1923 Türkiye:

Bağımsızlık ve Apartheid Rejiminin İnşası

ARAS YAYINCILIK
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 243 06 02
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS - ULUU 292

YÜZYILLIK APARTHEİD
TANER AKÇAM

YAYIMA HAZIRLAYAN - KAPAK TASARIMI
Rober Koptaş

© 2023, Aras Yayıncılık
© 2023, Taner Akçam

ISBN 9786257460316

BASKI VE CİLT
Sena Ofset: Yakuplu Mahallesi 194. Sokak Blok No: 1
İç Kapı No: 465 Beylikdüzü-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Birinci Baskı: Temmuz 2023, İstanbul
Dördüncü Baskı: Ocak 2026, İstanbul

YÜZYILLIK APARTHEİD

1918-1923 Türkiye:
Bağımsızlık ve Apartheid Rejiminin İnşası

TANER AKÇAM

İçindekiler

Önsöz.....	9
İkinci Baskıya Önsöz.....	13
Üçüncü Baskıya Önsöz.....	16
Dördüncü Baskıya Önsöz.....	22

BİRİNCİ BÖLÜM

Genel Bir Çerçeve

Dört Ana Tez	25
Apartheid Rejimi ve Üçlü Kast Sistemi.....	30
Hiyerarşinin En Altındakiler:	
Hıristiyanlar ve Yahudiler	32
Hiyerarşinin Ara Kademesi:	
Asimilasyon Alternatifi.....	38
1925 Şark Islahat Planı ve Benzerleri.....	41
Asimilasyon Kademe Atlamaya Yetmiyor:	
İrk, Kan ve Köken Birliği olarak Türklük	44
Türk Olmayan Müslümanların Fişlenmesi	48
Apartheid Rejiminin Akademik Çalışmalarda	
İhmal Edilmesi.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

1918-23 Döneminin İki Ayrı Hikâyesi

Birinci Hikâye:

Bir Bağımsızlık Savaşı olarak 1918-1923	57
---	----

İkinci Hikâye:

Apartheid Rejiminin Kuruluşu Olarak 1918-1923	62
Apartheid'in Tohumları Ankara'da Atılıyor	67
Apartheid İçin İlk Adım: Tekalifi Milliye	71
İkinci Adım: Lozan Antlaşması ve	
Vatandaşlık Hakları	74

Üçüncü Adım: Seyrüsefer Talimatnameleri ve Türk Irkına Mensup Olmak	76
Apartheid Perçinleniyor: Irkçı Kanunlar ve Seyahat Yasakları	80
“Ermeniler Köylerde ve Kırsal Alanlarda Yaşayamazlar”	86
Vatandaşların Irk Esasına Göre Fişlenmesi	90
Sadece Fişlenmiyorlar, Malvarlıkları da Kayıt Altına Alınıyor	98
Şiddet Kullanarak Kovma	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şeyh Sait Örneğinde Apartheid’a Karşı Eşitlik Arayışları...	103
Malak Barşom, Süryaniler, Ermeniler ve Şeyh Sait	104
Şeyh Sait İsyanı’na Hristiyan Katılımı Konusunda Derin Sessizlik	111
Derin Çarpıtma: Şeyh Sait Ayaklanması ve Alevi Katılımı	117
Hasan Hayri Davası ve Öğrettikleri	120
Çerkesler ve Şeyh Sait Ayaklanması Konusunda Bir Dipnot	127
Mevcut Tarih Yazımı Değişmedikçe	134

Sonsöz	141
--------------	-----

İKİNCİ BASKIYA EK:

Apartheid ve Uluslararası Sözleşmeler	149
Kaynakça	157
Dizin	165

ÖNSÖZ

2023 Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü kuruluş yıldönümü. Eşit vatandaşlık ilkesini hayata geçirmiş, demokratik ve insan haklarına saygı duyan bir cumhuriyet bu topraklarda yaşayan herkesin özlemi ama bu hayal ne yazık ki bir türlü gerçeğe dönüşmüyor. Bu çalışma, özlemi duyulan demokratik cumhuriyete niçin ulaşamadığı sorusuna verilecek cevaplardan birinin kapğını aralıyor.

Her devletin bir kuruluş hikâyesi vardır ve özlemini duyduğumuz cumhuriyet için de yeni bir kuruluş hikâyesi gerekiyor. Bu yeni kuruluş hikâyesi nedir, hangi zemin, hangi temel ve hangi taşıyıcı sütunlar üzerine yükselmelidir? Elinizdeki metin, biraz da bu soruların yanıtları üzerine düşünmek üzere kaleme alındı.

Çalışmanın iddiası çok basit. Yeni bir gelecek, dünümüz, bugünümüz ve kendimiz hakkında anlatabileceğimiz yeni bir hikâyeyle mümkün. Eğer bugün ve yarınımıza ilişkin yeni bir anlatı inşa edemezsek, bildiğimiz kuruluş hikâyesini tekrar edip durursak bugünkünden daha özgür ve adil bir cumhuriyet hayalimizi gerçeğe dönüştüremeyiz.

İnsan olarak, belli değerleri ve kuralları olan bir tarihsel gerçeklik içine doğarız ve bu gerçekliğin parçası olarak anlattığımız bir hikâyemiz vardır. Bu hikâyenin doğal, sabit ve değişmez olduğunu düşünür ve onu durmadan tekrar ederiz. Oysa içinde yaşadığımız dünya bir dizi rastlantılar sonucu gelişen olaylar dizisinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tarih, sadece teknoloji, siyaset ve toplumla değil, aynı zamanda düşüncelerimizle, korkularımızla ve hayallerimizle şekillenmiştir. Bizler bu basit gerçeği çoğu zaman unuturuz.

Cumhuriyetimizin kuruluşuna ilişkin de benzer bir durum söz konusu. Kuruluşa ilişkin bugüne kadar anlatılanların, sabit ve değişmez bir gerçekliğin hikâyesi olduğunu zannederiz. Oysa, neredeyse ezbere bildiğimiz bu tarih anlatısında, “geçmişin soğuk eli, atalarımızın mezarından çıkıp boğazımıza sarılarak bakışımızı tek bir geleceğe” yönlendirmektedir. Doğduğumuz andan itibaren hissettiğimiz o soğuk el yüzünden, bu hikâyeyi varoluşumuzun doğal ve kaçınılmaz bir parçası sanarız. Bu nedenle nadiren kendimizi sarsıp bizi bu soğuk elden özgür kılarak başka gelecekler tasavvur ederiz.¹

Cumhuriyet tarihi üzerine yeni bir anlatı inşa etme önerisi, geçmişin boğazımızı sımsıkı sıkmakta olan o soğuk elini gevşetmek amacını taşır. Tarihimiz üzerine konuşmanın, “Başlarımızı çevirip atalarımızın hayal edemediği ya da hayal etmemizi istemediği ihtimalleri fark etmemizi” sağlayacağını biliyoruz. Tarih üzerine konuşarak, “rastlantı sonucu ortaya çıkmış bir dizi olayı gözlemleyerek, kendi düşünce ve hayallerimizin nasıl şekillendiğini fark eder ve farklı düşünceler, farklı hayaller üretiriz. Tarih okumak bize ne yapacağımızı söylemese de daha fazla seçenek sunar.”²

Burada kastedilen, klişe haline gelmiş “tarihten dersler çıkarmak” önerisi değildir. Aksine bir anlamda tarihin yarattığı engellerden kurtularak özgürleşmek şansının düşünsel imkânlarını aramak, zorlamaktır. Geleceğe ait farklı seçeneklere ancak tarih üzerine konuşma tarzımızı değiştirirsek sahip olabiliriz. Bu çalışmanın amacı bunun yollarından birini gösterebilmektir.

Gerçek şudur: Dünyayı değiştirmeye çalışan akımlar genellikle tarihin yeniden yazılmasıyla ortaya çıkarlar ve insan-

1 Bu ifadeler için Yuval Harari’nin *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*, çev. Poyraz Nur Taneli, (İstanbul: Kolektif Yayınevi, 2016) adlı eserinden yararlanılmıştır, s. 79-83.

2 a.g.e., s. 79-80

ların geleceği yeni baştan tasavvur etmelerinin önü böylelikle açılır.

Elinizdeki kitabın ilginç bir hikâyesi var. Birçok şey sevgili dostum Hannah Kerkini'nin bir telefonuyla başladı. Aralık 2019'dan beri, başta *Gazete Duvar*'da olmak üzere, Cumhuriyetin yüzüncü yılının gelmekte olduğu ve bu vesileyle yeni bir hafızanın ve yeni bir kurucu hikâyenin inşasının gerekli olduğu üzerine yazıyordum. 2020 başlarında, *New York Times*'in başlattığı "1619 Projesi" başlıklı bir girişimden haberim oldu. Amerika'ya, Afrika'dan ilk kölelerin getirilmesinin sembolik tarihi olan 1619'un 500'üncü yılı vesilesiyle başlatılan projenin tezi basitti. Eğer ABD'de bugün ırkçılığın üstesinden gelinmek isteniyorsa, bunun yapısal bir soru olduğunun kavranması gerekiyordu. Ve bu yapısalılık, ABD'nin 1776'da kuruluşuyla inşa edilmeye başlamıştı ve sisteme içkindi. ABD'nin kuruluş hikâyesinin sadece Britanya Krallığı'na karşı bir özgürlük savaşı olarak anlatılması bu yapısal ırkçılığın üstünü örtmekteydi.

"New York Times 1619" projesi bana Türkiye ve Cumhuriyet konusundaki düşüncelerimi daha cesaretle dile getirme ilhamı verdi. İşte bu konu üzerine bir yazı veya konuşmamdan sonra Hannah Kerkini aradı. Cumhuriyet için yeni bir kurucu hikâye fikrini çok önemli ve gerekli buluyordu. Sohbetin bir yerinde, büyük amcalarından birinin Şeyh Sait Ayaklanması'na katılmak suçundan asıldığını söyledi. "Şaka yapıyorsun," dediğimi hatırlıyorum. Sadece ısrar etmekle kalmadı, idam edilen Süryani sayısının en az sekiz olduğunu da ekledi. "Sen söylediğin şeyin öneminin farkında mısın!" dediğimi hatırlıyorum. Bunun üzerine Hannah, bana idam edilen büyük amcası Malak Barşom hakkında yazılmış bir kitabı yolladı. Kitap bana Türkiye'nin kuruluşuna ilişkin Ermeni Soykırımı eksenli kurduğum anlatıyı genişletme imkânını verdi. Malak Barşom ve Şeyh Sait Ayaklanması eksenli çalışmaya başladım. Bir

tarafından da çeşitli vesilelerle Cumhuriyet'in Kurtuluş-ve-Kuruluş'u üzerine yazmaya-konuşmaya devam ediyordum.

Dr. Kumru Toktamış bu makalelerde dile getirdiğim görüşleri, düzenlemeyi düşündüğü bir konferansta bir tebliğ olarak sunup sunamayacağımı sordu. Konferans 2023 Şubat'ındaydı ve oradaki tebliğim için akademik bir makaleyi Kasım 2022'de hazırlamaya başladım. Sonuçta, elimde o kadar çok malzeme birikti ki bunları bir kitap olarak değerlendirmek en doğrusuydu. Okuyacağınız metin işte bu konferans için yapılmış çalışmaların genişletilmiş halidir.

Makaleyi kitaba dönüştürme sırasında birçok insandan çok yardım gördüm. Hannah Kerkini'nin yukarıda andığım desteği çok değerliydi. Fırat Aydınkaya yapıcı öneri ve uyarılarda bulundu. Cemsi Kaya, sadece mensubu olduğu Koçuşagı aşireti hakkında değil, tüm Dersim aşiretleri konusundaki derin bilgilerini benimle paylaştı. Jan Beş-Şawoce, Murat Issı, Nevzat Onaran, Ömer Türkoğlu ve Sait Çetinoğlu ellerindeki belgeleri benimle paylaşmaktan hiç çekinmediler. Hepsine özel bir teşekkür borçluyum. Bir başka teşekkür de kitabın editörü Rober Koptaş'a. Rober kitap için büyük emek harcadı, sadece eseri yaz-boz tahtasına çeviren bitmek bilmez değişikliklerimi sabırla karşılamadı, içeriğe ilişkin yaptığı müdahalelerle metnin zenginleşmesini de sağladı. Elbette ki tüm eksikler, yanlışlar ve hatalar bana aittir.

Los Angeles, 25 Haziran 2023

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Dağıtıma girmesinden bir ay kadar bir süre sonra kitabın ikinci baskıyı yapıyor olması çok mutlu edici. Bu, kitapta ele alınan konunun önemini gösteriyor, bir de konu üzerine Türkiye'deki konuşma ihtiyacını...

Altını çizmek istiyorum, kitabım bir sohbet çağrısıdır. Tüm toplumsal kesimlere yapılmış bir çağrı. Sağcısı solcusu, Alevisi Sünni Müslümanı, Türkü Kürdü ile ötekini dinlemeyi merkezine almış bir sohbeti başlatmak zorundayız. Hiç kimsenin öteki hakkında söyleyeceği yeni bir şey yok, hepsi biliniyor gibi duruyor. Ama hâlâ ötekini dinlemiş değiliz. Bu nedenle de nasıl bir arada yaşamamız gerektiğini bilemiyoruz; hem ötekini dinlemiyoruz hem de geleceğimizi ve geçmişimizi hâlâ atalarımızın mezarlarından çıkan soğuk ellerinin kafalarımızı biçimlendirdiği haliyle görüyoruz. Boğazımıza sarılmış o ellerin bize öğrettiği geçmiş ve o geçmişe bağlı kalarak önerilecek gelecek imkanlarını ezbere biliyoruz. Oysa bize, bir arada yaşayabilmek için yeni söz gerekiyor. O soğuk ellerin geçmiş ve geleceğe ilişkin bize öğreteceği yeni bir söz yok. Sözleri tükenmiş durumda.

Öte yandan, etnik-dinsel kimliklerin ötesinde, vatandaş eşitliği hâlâ bu ülkenin en temel sorunu olarak duruyor. Çünkü sistemimizin adı Apartheid ve bu sistemle vatandaş eşitliği mümkün değil. Osmanlı Millet Sistemi, bugün Kürt nüfusun yaşadığı bölgeleri sömürgecilik mantığı ile yönetme geleneği ve sadece Türk kimliğini merkeze almış bir ulus devlet kurma arzusu, bu Apartheid sisteminin sac ayakları. Apartheid'i kaldırmak istiyorsak, bu köklerin hepsi üzerine yeniden konuşmak zorundayız.

İhtiyacımız olan, demokratik bir yenilenmedir. Yenilenmenin önce düşüncede başlaması gerekiyor ama şunu da görmek gerekiyor: Türkiye’de oluşmuş büyük düşünce gövdelerini ve onların aralarındaki ayrım noktalarını esas alarak bu düşünce yenilenmesini gerçekleştirmek çok zordur. Bu akımlar arasındaki ayrım çizgileri böyle bir yenilenmeye imkân sağlamak bir yana ciddi engel oluşturmaktadır. Kitap, her düşünce akımının, her gövdenin içinde, bu akımların genel karakteri nedeniyle sıkışmış bir yenilenme potansiyeli olduğu inancıyla kaleme alındı. Dile getirilen düşünceler, bugüne kadar oluşmuş sağcı-solcu, muhafazakâr-laik, milliyetçi-liberal ayrımlarının ötesine geçen bir düşünce yenilenmesinin mümkün olduğunu gösteriyor. Şeyh Sait örneği tipik bir sembol gibi duruyor.

Geleceği birlikte yeniden tasavvur edebilmek, özlediğimiz eşit vatandaşlığı esas almış bir gelecek için buna uygun bir geçmiş anlatımı şart. Bu da ancak tüm düşünce akımları içindeki demokratik potansiyellerin birbirleriyle yeni bir konuşma zemini yaratmalarıyla mümkün. Kitap, politik düşüncesi, dini inancı, etnik-kültürel kimliği ne olursa olsun, hepimizin katılacağı bir sohbete çağrı yapıyor. Bu sohbetin, bildiklerimizin ve ezberlediklerimizin ötesinde bir biçimde yapılmasını öneriyor. Bunun için bazı tezler ileri sürüyor. Tezlerle tüm sorulara cevap verdiğini iddia etmiyor. Ama tezler hepimizi ‘düşünmeye davet’ ediyor. Cevapları bu düşünme sürecinde, bu sohbet sırasında birlikte vereceğiz.

Kitabın ikinci baskısında, yazım hataları dışında herhangi bir konuda değişiklik yapılmadı. Sadece Apartheid kavramı üzerine bazı temel bilgileri içeren, daha önce Gazete Duvar’da yayımlanmış bir yazı, gözden geçirilerek ve ufak değişiklikler yapılarak kitabın sonuna ilave edildi. Apartheid, yanlış biçimde, sadece Güney Afrika ile ilgili bir kavram olarak düşün-

lüyor. Oysa bugün kavramın artık Güney Afrika ile bir ilgisi yok, ilk olarak bu örnekle birlikte kullanılmış olsa bile.

Kitabın toplumsal bir sohbete olumlu bir katkı yapacağı ümidiyle...

Los Angeles, 1 Eylül 2023

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Yüzyıllık Apartheid altıncı ayını doldurmadan üçüncü basısını yaptı. Akademik bir çalışmaya böylesine ilgi gösterilmesi çok önemli ama kitap üzerine yapılan tartışmaların bu ilgi ile orantılı olduğunu söylemek zor. Elbette, tartışma yapmak zorunda gibi bir kural yok. Ama, kitaptaki tezler üzerine tartışma yürütmesi beklenen çevrelerin bir kısmının ilgili tartışmadan uzak durmaları dikkat çekici. Bunun bir nedeni olmalı. Nedenlerden biri, kitaba yönelik tepkiler konusunda bu altı ay içinde yaptığım bir gözlemle ilgili olabilir mi? Karşılaştığım Ermeni, Rum, Süryani ve Yahudi arkadaşlarımın çoğu, yazılanlara “biz bunları zaten biliyorduk, ama şimdi nedenlerini daha iyi anladık” şeklinde tepki verdiler. Kürtlerin ve Dersimlilerin tepkileri de farklı değildi. Hatta Cumhuriyet tarihi boyunca kendilerine yönelik şiddeti hatırlatarak, ileri sürdüğüm kast sisteminin en altında olanların kendileri olduğunu söyleyen Kürt veya Dersimli arkadaşlarım da oldu.

Türk çevrelerin tepkisini ise genel bir çekingenlik olarak özetlemek isterim. Kitapta yazılanlara açıktan karşı çıkamamak ama ileri sürülenleri çok da benimseyememek, ortak özellikleri gibi. Burada elbette Türk üniversitelerinin genel durumu hakkında ufak bir not düşmekte fayda var. Özellikle Barış için Akademisyenler İnisyatifi ile başlayan süreçte yüzlerce akademisyen üniversitelerden atıldı. Akademilerde özgür tartışma ortamı tamamıyla ortadan kaldırıldı. Böylesi bir ortamda eleştirel bir tartışma beklemek fazla hayalperestlik olur; durumun bilincindeyim.

Benim burada altını çizmek istediğim husus, özellikle kendisini ilerici sayan çevrelerin ve/veya erken Cumhuriyet